Journal of Spiritual Health

2026, Volume 4, Issue 4
Pages: 786-797
10.30491/JSH.4.4.786

Presentation of a Parenting Model Based on Spiritual Education with an Emphasis on the Existential Dimensions of Human Being

Fahimeh Ghahvehchi-Hosseini [1], Khodabakhsh Ahmady [2*], Masood Azarbayejani [3]

[1] *Psychology Department, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran*
[2] *Behavioral Sciences Research Center, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, Iran*
[3] *Department of Psychology, Research Institute of the Seminary and University, Qom, Iran*

Abstract

Background and Aim: Spiritual education, as one of the fundamental dimensions of education, plays an essential role in the flourishing of human divine nature and the attainment of a pure life (Hayat Tayyebah). Despite the emphasis of various theories on the importance of parenting, many of these perspectives have neglected the deep existential dimensions of human beings. The present study aimed to design a parenting model based on spiritual education with an emphasis on the three existential dimensions of sense, imagination, and intellect.

Methods: This qualitative study was conducted using qualitative content analysis and the Delphi technique. The study population included written sources, including books and scientific articles, in five specialized fields: psychology, sociology, philosophy, mystical literature, and Islamic texts. Purposive sampling was performed using sequential theoretical sampling. The data collection and analysis process was carried out in three steps: systematic literature review and extraction of components, validation by 10 experts using the Delphi method, and development of the final model. Content validity was determined using the Content Validity Ratio (CVR) and Content Validity Index (CVI).

Results: From a total of 87 reviewed sources, components related to spiritual education were extracted in two domains of educational goals and outcomes and classified into the three existential dimensions of sense, imagination, and intellect. In the sense dimension, goals such as emotional maturity, social skills, and environmental mastery were identified with outcomes including physical and emotional growth, practical responsibility, and social identity. In the imagination dimension, goals such as self-actualization, closeness to God, and intuitive knowledge were obtained with outcomes of piety, creativity, and spiritual happiness. In the intellect dimension, goals of cultivating reasoning, understanding the order of the world, and discerning good from evil were associated with outcomes of intellectual flourishing, justice-orientation, and societal evolution. Validation results showed that 47 out of 48 components (97.9%) had a CVR higher than 0.62 and a CVI higher than 0.79, indicating desirable content validity of the model. The highest values were related to the components of "becoming godlike and closeness to God" (CVI = 0.95) and "cultivating mind, thought, and reasoning" (CVR = 0.90).

Conclusion: The designed model demonstrates that spiritual education is fully achieved when balanced and harmonious development of all three dimensions of sense, imagination, and intellect is considered. This model can serve as a theoretical and practical framework for parents, counselors, and the educational system in nurturing a transcendent generation with spiritual health.

Keywords: Spiritual Education, Parenting, Existential Dimensions, Sense, Imagination, Intellect, Spiritual Health.

*Corresponding author: **Khodabakhsh Ahmady,** Email: kh_ahmady@bmsu.ac.ir

Received: 24 February 2026 **Accepted:** 16 March 2026

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

مجله سلامت معنوی
دوره ۴، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۴
صفحات: ۷۹۷-۷۸۶
10.30491/JSH.4.4.786

ارائه مدل فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی با تأکید بر ساحت‌های وجودی انسان

فهیمه قهوه چی الحسینی[۱]، خدابخش احمدی[۲]*، مسعود آذربایجانی[۳]

[۱] گروه روانشناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
[۲] مرکز تحقیقات علوم شناختی و رفتاری، دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله (عج)، تهران، ایران
[۳] گروه روانشناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

چکیده

زمینه و هدف: تربیت معنوی به عنوان یکی از ابعاد بنیادین تعلیم و تربیت، نقش اساسی در شکوفایی فطرت الهی انسان و دستیابی او به حیات طیبه ایفا می‌کند. با وجود تأکید نظریه‌های مختلف بر اهمیت فرزندپروری، بسیاری از این دیدگاه‌ها از توجه به ساحت‌های عمیق وجودی انسان غفلت ورزیده‌اند. پژوهش حاضر با هدف ارائه مدل فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی با تأکید بر سه ساحت وجودی حس، خیال و عقل انجام شد.

روش‌ها: این مطالعه با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و تکنیک دلفی انجام شد. جامعه مورد مطالعه شامل منابع مکتوب اعم از کتب و مقالات علمی در پنج حوزه تخصصی روانشناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه، ادبیات عرفانی و متون اسلامی بود. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و با روش نمونه‌گیری متوالی از نوع نظری انجام گرفت. فرایند گردآوری و تحلیل داده‌ها در سه گام شامل مرور نظام‌مند ادبیات و استخراج مؤلفه‌ها، اعتبارسنجی با روش دلفی توسط ۱۰ متخصص و تدوین مدل نهایی انجام شد. برای تعیین روایی محتوایی از شاخص‌های CVR و CVI استفاده گردید.

یافته‌ها: از مجموع ۸۷ منبع بررسی‌شده، مؤلفه‌های مرتبط با تربیت معنوی در دو محور اهداف و پیامدهای تربیتی استخراج و در سه ساحت حس، خیال و عقل طبقه‌بندی گردید. در ساحت حس، اهدافی همچون بلوغ عاطفی، مهارت‌های اجتماعی و تسلط بر محیط با پیامدهایی نظیر رشد جسمی و عاطفی، مسئولیت‌پذیری عملی و هویت اجتماعی شناسایی شد. در ساحت خیال، اهدافی مانند خودشکوفایی، قرب الهی و معرفت شهودی با پیامدهای تقوا، خلاقیت و سعادت معنوی به دست آمد. در ساحت عقل، اهداف پرورش تعقل، شناخت نظم جهان و تشخیص خوب از بد با پیامدهای شکوفایی عقل، عدالت‌محوری و تکامل جامعه همراه بود. نتایج اعتبارسنجی نشان داد که ۴۷ مؤلفه از ۴۸ مؤلفه (۹/۹۷ درصد) دارای CVR بالاتر از ۰/۶۲ و CVI بالاتر از ۰/۷۹ بودند که بیانگر روایی محتوایی مطلوب مدل است. بالاترین مقادیر مربوط به مؤلفه‌های خداگونه شدن و قرب الهی CVI = ۰/۹۵ و پرورش ذهن، اندیشه و تعقل CVR = ۰/۹۰ بود.

نتیجه‌گیری: مدل ارائه شده نشان می‌دهد که تربیت معنوی زمانی به طور کامل محقق می‌شود که پرورش متوازن و هماهنگ هر سه ساحت حس، خیال و عقل مورد توجه قرار گیرد. این مدل می‌تواند به عنوان چارچوبی نظری و عملی برای والدین، مشاوران و نظام آموزشی در جهت تربیت نسلی متعالی و دارای سلامت معنوی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: تربیت معنوی، فرزندپروری، ساحت‌های وجودی، حس، خیال، عقل، سلامت معنوی.

*نویسنده مسئول: **خدابخش احمدی**. پست الکترونیک: kh_ahmady@bmsu.ac.ir
دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۱۲/۲۵

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]
[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

مقدمه

تربیت معنوی به عنوان یکی از ابعاد بنیادین تعلیم و تربیت، نقشی اساسی در شکل‌گیری شخصیت و هویت انسان ایفا می‌کند (۱). در دهه‌های اخیر، توجه به سلامت معنوی به عنوان یکی از ابعاد چهارگانه سلامت (جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی) مورد تأکید سازمان بهداشت جهانی قرار گرفته است (۲). تربیت معنوی فرآیندی است که طی آن، زمینه‌های شکوفایی فطرت الهی انسان و ارتباط او با خدا، خود، دیگران و طبیعت فراهم می‌شود (۳). این نوع از تربیت، نه تنها به عنوان یک ساحت مستقل، بلکه به عنوان ساحتی فراگیر و تأثیرگذار بر سایر ابعاد تربیتی مورد توجه صاحب‌نظران قرار دارد (۴). پژوهش‌های معاصر نیز نشان داده‌اند که برخورداری از سلامت معنوی با پیامدهای مثبتی همچون کاهش اضطراب، افزایش تاب‌آوری، بهبود کیفیت زندگی و ارتقای بهزیستی روان‌شناختی همراه است (۵). سلامت معنوی، سلامت شخصی است که با مفهوم تعالی نفس مرتبط است و مجموعه‌ای از توانایی‌ها، ظرفیت و منابع معنوی است که کاربرد آن‌ها در زندگی موجب افزایش انطباق پذیری می‌شود (۶).

خانواده به عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد تربیتی، نقش بی‌بدیلی در شکل‌گیری باورها، نگرش‌ها و رفتارهای معنوی فرزندان ایفا می‌کند (۷). دوران کودکی و نوجوانی، حساس‌ترین دوره برای نهادینه‌سازی ارزش‌های معنوی است و شیوه‌های فرزندپروری والدین می‌تواند تأثیرات عمیق و پایداری بر سلامت معنوی فرزندان در بزرگسالی بر جای بگذارد (۸). فرزندپروری به مجموعه‌ای از رفتارها، تعاملات و روش‌هایی اطلاق می‌شود که والدین برای هدایت، تربیت و حمایت از رشد همه‌جانبه فرزندان خود به کار می‌گیرند (۹). کیفیت این تعاملات و سبک‌های فرزندپروری، بنیان‌های شخصیتی، باورهای دینی و نگرش‌های معنوی فرد را در بزرگسالی شکل می‌دهد (۱۰). با وجود تأکید نظریه‌های مختلف بر اهمیت فرزندپروری، به نظر می‌رسد بسیاری از این نظریه‌ها عمدتاً بر ابعاد رفتاری و شناختی سطحی تمرکز کرده و از توجه به ابعاد عمیق‌تر وجودی و معنوی انسان غفلت ورزیده‌اند (۱۱).

فرزندپروری به عنوان فرایند تقویت و حمایت از رشد همه‌جانبه کودک تا بزرگسالی، در پنج حوزه علمی روانشناسی، جامعه‌شناسی، ادبیات، فلسفه و متون اسلامی تعاریف و رویکردهای متفاوتی یافته است. در روانشناسی، فرزندپروری مجموعه‌ای از رفتارها، نگرش‌ها و روش‌هایی تعریف می‌شود که والدین برای تربیت، کنترل و ارتباط با فرزندان خود به کار می‌گیرند و چهار سبک اصلی مقتدرانه، مستبدانه، سهل‌گیرانه و طردکننده در چارچوب نظریه دیانا بامریند، چارچوب اصلی این حوزه را شکل می‌دهد (۱۰،۱۲). در این دیدگاه، اهداف فرزندپروری عمدتاً معطوف به تأمین سلامت روانی، رشد شناختی، مهارت‌های اجتماعی و آماده‌سازی کودک برای زندگی مستقل در بزرگسالی است (۱۳). در جامعه‌شناسی، فرزندپروری فرایندی اجتماعی برای انتقال ارزش‌ها، هنجارها و سرمایه فرهنگی از نسلی به نسل دیگر تلقی می‌شود که طبقه اجتماعی، پایگاه اقتصادی- فرهنگی خانواده و شبکه‌های اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای در شیوه‌های تربیتی ایفا می‌کنند (۱۴،۱۵). جامعه‌شناسان بر کارکرد خانواده در جامعه‌پذیری و همنواسازی کودک با انتظارات جمعی تأکید دارند و تربیت را عمدتاً در چارچوب بازتولید فرهنگی و انسجام اجتماعی تحلیل می‌کنند (۱۶).

از منظر متون اسلامی، فرزندپروری فعالیتی پیچیده و چندبعدی شامل رفتارها، زمینه‌سازی‌ها، آموزش‌ها و تعاملاتی است که رشد شناختی، معنوی، عاطفی و رفتاری فرزند را در ابعاد فردی و اجتماعی هدف قرار می‌دهد (۱۷). در اسلام، تربیت فرزند حقی از حقوق فرزندان و وظیفه‌ای خطیر بر عهده والدین شمرده شده است؛ چنانکه امام سجاد (ع) می‌فرمایند: «حق فرزند تو این است که بدانی او در سرپرستی توست و تو در نیکوکاری و راهنمایی او به پروردگارش و یاری‌اش در فرمانبرداری از خدا، مسئول هستی» (۱۸). رویکرد اسلامی بر پرورش همزمان ابعاد مادی و معنوی، توأم با مراعات مراحل سه‌گانه هفت‌ساله (سیادت، ادب و وزارت) تأکید دارد (۱۷،۱۹).

در فلسفه، فرزندپروری عمدتاً در ذیل نظریه‌های اخلاق و فلسفه تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گرفته است. فیلسوفانی چون جان لاک با تأکید بر «لوح سفید» ذهن کودک، نقش محیط تربیتی را تعیین‌کننده می‌دانستند و روسو با تأکید بر رشد طبیعی و خودانگیخته کودک، در برابر مداخلات بیش از حد تربیتی موضع می‌گرفت (۲۰،۲۱). در فلسفه اسلامی، فارابی و ملاصدرا با نظریه‌پردازی درباره قوای نفس (حس، خیال، عقل) و مراتب تکامل آن، چارچوبی برای پرورش تدریجی انسان فراهم آورده‌اند که هدف نهایی آن دستیابی به کمال و قرب الهی است (۲۲،۲۳).

در ادبیات اگرچه تعریف مستقلی از فرزندپروری ارائه نداده، اما در قالب متون تعلیمی، حکایت‌ها، قصه‌های تمثیلی و شعر، سرشار از توصیه‌های تربیتی و الگوهای فرزندپروری است. آثاری چون قابوس‌نامه، سیاست‌نامه، گلستان سعدی و مثنوی معنوی، انبوهی از حکایت‌های تربیتی و توصیه‌های اخلاقی به والدین و مربیان را در خود جای داده‌اند که بر تربیت توأم با محبت، اعتدال، پندآموزی و پرورش خیال از طریق قصه تأکید دارند (۲۴،۲۵).

با وجود تنوع و غنای رویکردهای فوق، تأمل در مبانی و اهداف هر یک نشان می‌دهد که این دیدگاه‌ها عمدتاً بر ابعاد رفتاری، شناختی، اجتماعی یا فرهنگی تربیت متمرکز بوده و از توجه به ساحت وجودی- معنوی انسان به عنوان لایه‌ای بنیادین و فراتر از ابعاد پیش‌گفته غفلت ورزیده‌اند. در رویکرد روانشناختی، سلامت معنوی یا به حاشیه رانده شده یا صرفاً در قالب «بهزیستی ذهنی» و فارغ از محتوای متعالی آن تعریف گردیده است. جامعه‌شناسی نیز معنویت را عمدتاً کارکردی و در خدمت انسجام اجتماعی دیده است. فلسفه‌های غربی غالباً از متافیزیک و امر قدسی در تربیت فاصله گرفته‌اند و ادبیات تعلیمی نیز اگرچه به مفاهیم اخلاقی پرداخته، اما

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

آن‌ها را در قالب نظامی منسجم مبتنی بر ساحت‌های وجودی ارائه نداده است. حتی متون اسلامی که ظرفیت بالایی برای تبیین تربیت معنوی دارند، در پژوهش‌های معاصر کمتر به صورت نظام‌مند و با تمرکز بر ساحت‌های سه‌گانه حس، خیال و عقل در فرزندپروری مورد واکاوی قرار گرفته‌اند.

پژوهش‌های متعددی به بررسی ابعاد مختلف تربیت معنوی و فرزندپروری پرداخته‌اند. برخی مطالعات به بررسی مراحل تربیت اخلاقی کودک با تأکید بر منابع اسلامی پرداخته و روش‌هایی همچون قصه‌گویی، الگوسازی و عادت‌دهی عملی را پیشنهاد داده‌اند (۲۶). شیروانی شیری و حیدری (۲۷) در پژوهشی با عنوان «تبیین مؤلفه‌های سبک زندگی علوی و کاربردهای تربیتی آن»، اهداف تربیتی را به دو دسته غایی (قرب الهی) و واسطه‌ای تقسیم کرده و روش‌های تربیتی همچون محبت، موعظه و تشویق را بر اساس آموزه‌های امام علی (ع) استخراج نموده‌اند. کیانی‌فرد و سلیمان‌پورعمران (۲۸) در مطالعه‌ای با عنوان «تربیت معنوی کودکان با توجه به ساحت‌های تربیتی»، به تبیین ابعاد تربیت دینی در چارچوب ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین پرداخته و بر اهمیت پرورش قوه خیال در ساحت هنری و زیبایی‌شناختی تأکید کرده‌اند.

در پژوهش‌های خارجی نیز، مطالعاتی به بررسی رابطه فرزندپروری با معنویت و دینداری فرزندان پرداخته‌اند. برای مثال، Boyatzis و همکاران (۲۹) در مطالعه‌ای طولی نشان دادند که سبک فرزندپروری مقتدرانه با دینداری درونی‌شده و سلامت معنوی فرزندان در نوجوانی و جوانی همبستگی مثبت دارد. Hardy و همکاران (۳۰) نیز در فراتحلیلی به این نتیجه رسیدند که انتقال ارزش‌های دینی از والدین به فرزندان، بیش از آنکه متأثر از روش‌های مستقیم آموزشی باشد، تحت تأثیر کیفیت رابطه والد- فرزندی و فضای عاطفی خانواده قرار دارد. با وجود این مطالعات ارزشمند، و علی‌رغم وجود رویکردها و دیدگاه‌های مختلف در فرزندپروری در حوزه‌های مختلف عموما نگاه تک بعدی به انسان داشتند و تنها بعد حس در آن‌ها دیده شده است و تاکنون پژوهشی که به طور هم‌زمان به هر سه ساحت حس، خیال و عقل در فرزندپروری توجه کرده و بر اساس آن‌ها مدلی جامع برای تربیت معنوی ارائه دهد، انجام نشده است. به عبارت دیگر، شکاف پژوهشی در زمینه «ارائه مدل فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی با تأکید بر ساحت‌های وجودی انسان» همچنان پابرجاست و پژوهش حاضر در صدد پر کردن این خلأ نظری و کاربردی برآمده است.

روش

پژوهش حاضر از نوع مطالعات کیفی است که با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و تکنیک دلفی انجام شده است. جامعه مورد مطالعه شامل کلیه منابع مکتوب اعم از کتب و مقالات علمی در حوزه فرزندپروری در پنج حوزه تخصصی قرآن کریم و متون اسلامی، روانشناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه و ادبیات عرفانی بود. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و با روش نمونه‌گیری متوالی از نوع نظری انجام گرفت، بدین معنا که فرایند گردآوری داده‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. فرایند گردآوری و تحلیل داده‌ها در سه گام اصلی انجام شد.

گام نخست، مرور نظام‌مند ادبیات پژوهشی و استخراج مؤلفه‌های فرزندپروری با روش تحلیل محتوای کیفی بود. در این گام، منابع مرتبط با فرزندپروری در پنج حوزه تخصصی یادشده با تأکید بر ویژگی‌های تحلیل محتوای کیفی شامل توجه به مفاهیم بنیادین و پنهان پیام، رویکرد استقرایی در استخراج موضوع‌ها و تم‌ها از داده‌های خام، انتخاب هدفمند نمونه‌ها متناسب با پرسش‌های پژوهش و ارائه توصیف و تفسیر عمیق از پدیده فرزندپروری مورد بررسی قرار گرفتند (۳۱). فرایند تحلیل داده‌های کیفی انجام و کدگذاری در سه سطح باز، محوری و انتخابی صورت پذیرفت. در این مرحله، مؤلفه‌های مرتبط با تربیت معنوی و ساحت‌های سه‌گانه وجودی (حس، خیال و عقل) در قالب هدف و پیامدهای تربیتی استخراج و دسته‌بندی گردید.

منابع مورد بررسی شامل ۸۷ عنوان در پنج حوزه تخصصی روانشناسی، جامعه‌شناسی، ادبیات، فلسفه و متون اسلامی بود. توزیع منابع در این پنج حوزه به شرح زیر است: ۲۴ منبع در حوزه روانشناسی، ۱۶ منبع در حوزه جامعه‌شناسی، ۱۴ منبع در حوزه ادبیات عرفانی و تعلیمی، ۱۷ منبع در حوزه فلسفه و ۱۶ منبع در حوزه متون اسلامی. بازه زمانی منابع فارسی و انگلیسی بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ را پوشش می‌داد. تمامی منابع بر اساس معیارهای ورود شامل ارتباط مستقیم با یکی از پنج حوزه تخصصی یادشده، پرداختن به موضوع فرزندپروری یا تربیت معنوی، و توجه به ابعاد وجودی انسان انتخاب و با تحلیل کیفی کدگذاری شدند.

گام دوم، نظرخواهی از متخصصان حوزه روانشناسی و روانشناسی دین با استفاده از روش دلفی برای اعتبارسنجی شاخص‌های تربیت معنوی مبتنی بر ابعاد وجودی بود. برای این منظور، پنلی از متخصصان شامل ۱۰ نفر از اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و پژوهشگران باتجربه در حوزه‌های روانشناسی، روانشناسی دین و علوم تربیتی تشکیل شد. انتخاب متخصصان با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و با در نظر گرفتن معیارهایی همچون داشتن حداقل مدرک دکتری، سابقه پژوهش و تدریس در حوزه مرتبط و تمایل به مشارکت در پژوهش انجام گرفت. در این مرحله، شاخص‌های استخراج‌شده از گام نخست با تأکید ویژه بر دو محور اهداف و روش‌های تربیتی در قالب پرسشنامه‌ای ساختاریافته در اختیار متخصصان قرار گرفت و نظرات آنان در دو دور متوالی جمع‌آوری و تحلیل شد. برای تعیین اعتبار محتوایی شاخص‌ها از دو شاخص نسبت روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوایی (CVI) استفاده گردید. حداقل مقدار قابل قبول برای CVR بر اساس جدول لاوشه و با توجه به تعداد متخصصان (۱۰

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

نفر) تعیین شد و برای CVI نیز مقدار بالاتر از ۰/۷۹ قابل قبول در نظر گرفته شد (۳۲).

گام سوم، تدوین مدل جامع فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی با تأکید بر ساحت‌های وجودی انسان بود. در این گام، با تلفیق یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کیفی منابع و نتایج اعتبارسنجی توسط متخصصان، مدل نهایی ارائه شد. این مدل بر اساس سه ساحت وجودی حس، خیال و عقل سازمان‌دهی گردید.

ملاحظات اخلاقی

در این پژوهش، رعایت اصل امانتداری در استناد به منابع، کسب رضایت آگاهانه از متخصصان شرکت‌کننده در پنل دلفی، محرمانه نگه داشتن اطلاعات فردی آنان و گزارش صادقانه یافته‌ها رعایت شد.

نتایج

در این بخش، یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کیفی منابع پنج‌گانه روانشناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه، ادبیات و متون اسلامی ارائه می‌شود. پس از بررسی نظام‌مند ۸۷ منبع واجد شرایط و استخراج مؤلفه‌های مرتبط با فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی، کدهای نهایی در دو محور اصلی اهداف تربیتی و پیامدهای تربیتی شناسایی و دسته‌بندی گردید. این دو محور به دلیل ارتباط مستقیم با غایت نهایی تربیت معنوی و قابلیت بهره‌برداری در طراحی مداخلات عملی، کانون اصلی تحلیل قرار گرفته‌اند. برای اعتبارسنجی یافته‌ها از نظر ۱۰ متخصص حوزه روانشناسی و روانشناسی دین با روش دلفی استفاده شد و مقادیر نسبت روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوایی (CVI) برای تمامی مؤلفه‌ها محاسبه گردید. در ادامه، ابتدا کدهای استخراج‌شده در قالب جدول کدهای نهایی ارائه می‌گردد و سپس طبقه‌بندی این کدها بر اساس سه ساحت وجودی حس، خیال و عقل صورت می‌پذیرد تا تصویری منسجم از اهداف و پیامدهای تربیت معنوی در فرزندپروری ترسیم شود.

جدول-۱. مولفه‌های فرزندپروی مبتنی بر تربیت معنوی مستخرج از متون تخصصی در ۵ حوزه (روانشناسی، جامعه شناسی، فلسفه، ادبیات، متون اسلامی) در دو محور اهدف و پیامدهای تربیتی

حوزه تخصصی	اهداف تربیتی	پیامدهای تربیتی
روانشناسی	بلوغ عاطفی، تغییرات رفتاری مطلوب، تاثیرگذاری والد، دستیابی به خودشناسی، اعتماد به نفس، مهارت دوست‌یابی، کنترل پرخاشگری، اجتماعی شدن، استقلال، خودکنترل‌گری، توانایی مواجهه با محیط، تسلط بر محیط، آمادگی کودک در انجام وظایف، توانایی برقراری روابط	رشد، احترام متقابل، مسئولیت‌پذیری، حس برابری اجتماعی، اعتماد به نفس، خلاق بودن، هویت اجتماعی شکل‌یافته، همسویی با انتظارات جامعه، استقلال کودک، تسلط به محیط، رفتارهای دوستانه، مهارت اجتماعی، توقعات معقول، محدودیت بهینه، سازگاری کودک، کاهش رفتار بزهکارانه، عزت نفس، احساس شایستگی، حل مسئله
جامعه‌شناسی	تربیت فردی و اجتماعی فرزندان، جامعه‌پذیری روش‌مند نسل جوان، ایجاد حالات جسمانی و عقلانی و اخلاقی متناسب با محیط، رسیدن به کمال طبیعت، رشد همه‌جانبه استعدادهای ذاتی، هدایت نوع بشر به سوی مقصود	برابری اجتماعی، همکاری، مسئولیت فردی، احترام متقابل بین والدین و فرزندان
فلسفه	تعلیم و تربیت منفی، انطباق با طبیعت، آداب سخن گفتن، آداب حرکت و سکون، آداب طعام خوردن، سعادت و کمال، تهذیب اخلاقی، اهداف تادیبی، اهداف آموزشی، اهداف تفهیمی، آموزش سریع و آسان، کسب فضیلت، کسب سعادت، آموزش دسته جمعی، قرب الهی، اهداف جسمانی، هدف عقلانی، اندیشه‌ورزی، پرورش قوه تعقل، ایجاد عادت به اندیشه‌ورزی، پرورش عقل فعال، پرورش فضایل اخلاقی معتدل، پرورش درک لذت‌های عقلی، ایجاد زمینه‌های شناخت هنری، ایجاد نظم و هماهنگی روانی، پرورش قوه متخیله، پرورش خودشناسی، پرورش عرفان، پرورش مسئولیت نسبت به بیت‌المال، تربیت جسم و نفس، تکمیل نفس ناطقه، شکوفایی نهاده‌های گوهرین، سعادت دین و دنیا، پرورش حس تعلق و عشق به خدا، پروراندن استعدادهای درونی	پرورش کودک برای آینده مطلوب، فرد آزاد، فرد مسئول، فرد مهربان، نگهداری قلب از گناه، نگهداری ذهن از اشتباه، تنبیه طبیعی، ایجاد انگیزه برای پرهیز از تخلفات، حل تباهی‌ها، حل نابسامانی‌ها، عزت نفس، بروز استعدادهای بالقوه، تکامل جامعه، ترقی جامعه در علم، ترقی جامعه در فناوری، ترقی جامعه در اخلاق، ترقی جامعه در معنویات، ملکه اعتدال، رهایی از افراط و تفریط، حکمت، عدالت، شجاعت، عفت، پیروی از اخلاق پسندیده، شکوفایی ذهنی، مدینه فاضله، انسان شدن، سعادت، شقاوت، کمال انسان، تهذیب اخلاق، تغذیه علم، پویایی علمی، نقش تربیت در زندگی حال، نقش تربیت در زندگی آینده، انسان غیرتربیت شده مضر، گشوده شدن درهای حکمت، رهپایی به حقیقت، رسیدن به قرب الهی، کمال نهایی، شکوفایی عقل، شکوفایی خرد، تواضع
ادبیات عرفان	خودشناسی، معرفت شهودی، خودشکوفایی، خداگونه شدن، قرب الهی، تهذیب نفس، تزکیه نفس، وحدت‌گرایی، دینداری، عبرت‌آموزی، آگاه‌سازی، الگوگیری، تغییر نگرش، تغییر رفتار، مسئولیت‌پذیری	رشد، اکتشاف، شناخت خود واقعی، عدالت‌محوری، عدالت رفتاری والد
متون اسلامی	تربیت جسم، تقویت اعضا، شادابی روح، خصایص اخلاقی، سلحشوری، شجاعت، استقامت، تعاون، همکاری، صداقت، پاکی، تعمق در فکر و اندیشه، پرستش خدا، عبادت خدا، خدمت به خلق، دستگیری از مستضعفان، نهی از شرک، توجه به اعمال، اقامه نماز،	پرورش جسمی کودک، پرورش عاطفی کودک، صبر در بزرگسالی، شکیبایی در بزرگسالی، توسعه ذهنی، عقل اجتماعی، شکوفایی استعدادها، شخصیت ساخته شده، مسئولیت‌پذیری، اصلاح فرزند، رستگاری فرزند

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

	امر به معروف، نهی از منکر، صبر در برابر مصائب، تواضع، پرهیز از تکبر، اعتدال در راه رفتن، اعتدال در صدا، زمینه‌سازی والدین برای سعادت کودک، محبت به کودکان، رحمت به کودکان، بازی در کودکی، تأدیب، همراهی، خردورزی، تربیت اجتماعی خدامحورانه، آموزش توحید، آموزش درود بر پیامبر، آموزش شهادتین، آموزش نماز، آموزش روزه، محبت به پیامبر، محبت به اهل بیت، قرائت قرآن

جدول-۲. مدل جامع فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی

ابعاد وجودی شاخص تربیت	حس		خیال		عقل	
هدف تربیت	بلوغ عاطفی و تغییرات رفتاری مطلوب اعتماد به نفس و خودکنترل‌گری مهارت‌های اجتماعی و دوست‌یابی کنترل پرخاشگری و اجتماعی‌شدن تسلط بر محیط و توانایی مواجهه با آن رغبت اجتماعی و ایجاد روابط صحیح	سلامتی جسمی و پرورش جسمانی همسویی جسم و نفس ایجاد عادات مطلوب رفتاری انجام وظایف و وجدانمندی عملی آمادگی برای زندگی اجتماعی و نقش‌های عملی (همسرداری، والدگری)	خودشکوفایی و شکوفایی استعدادهای درونی خداگونه شدن انسان و قرب الهی تهذیب نفس و تزکیه درونی عاشق شدن و وحدت‌گرایی دستیابی به معرفت شهودی	عبرت‌آموزی و آگاه‌سازی از طریق نمادها خوشبختی به عنوان حالتی از کمال معنوی الگوگیری از اسوه‌های معنوی پرورش ظرفیت‌های اکتسابی به‌کارگیری توانایی‌ها	رسیدن به کمال مطلق ،و رستگاری سعادت دنیا و آخرت پرورش ذهن، اندیشه و تعقل کسب توانایی‌های ذهنی پیچیده شناخت نظم جهان و کسب دانش تربیت اخلاقی مبتنی بر شناخت فضایل	پرورش عقل فعال و اندیشه‌ورزی رشد قوه تمییز و تشخیص خوب از بد هدف‌گذاری عقلانی و آینده‌نگری انسان‌سازی به عنوان یک پروژه عقلانی
پیامد تربیت	رشد جسمی و عاطفی اعتماد به نفس و عزت نفس مسئولیت‌پذیری عملی تغییر رفتار محسوس ایجاد تعاملات مثبت انسانی مهارت و هویت اجتماعی شکل‌یافته	سازگاری با محیط و کاهش رفتار بزهکارانه تسلط بر محیط و حل مسئله عملی سلامت جسمی و اعتدال گرایی	تقوا و قرب الهی کسب فضایل اخلاقی به صورت ملکه درونی شکوفایی استعدادها و خلاقیت شناخت خود عمیق و خودشکوفایی	اخلاق مداری و عفت درونی سعادتمندی و خوشبختی معنوی حیات حقیقی و رستگاری مدینه فاضله و انسان‌سازی آرمانی	شکوفایی عقل و خرد تفکر صحیح و اندیشیدن درست فهم نظم جهان و شناخت حقایق عدالت‌محوری و حکیمانه رفتار کردن	پایبندی به اصول عقلی تکامل جامعه در علم و اخلاق ملکه شدن آموزش‌ها و صلابت علمی خودشناسی عقلی و مسئولیت‌پذیری مبتنی بر شناخت

به منظور دستیابی به مدلی منسجم برای تربیت معنوی، کدهای استخراج‌شده بر اساس سه ساحت وجودی حس، خیال و عقل طبقه‌بندی گردید. نتایج این طبقه‌بندی در جدول ۲ ارائه شده است.

پس از استخراج کدهای نهایی در دو محور هدف و پیامد، این مؤلفه‌ها بر اساس سه ساحت وجودی حس، خیال و عقل طبقه‌بندی گردیدند. مبنای این طبقه‌بندی، تناظر هر یک از اهداف و پیامدهای تربیتی با قوای سه‌گانه وجود انسان بود. در ساحت حس، مؤلفه‌هایی قرار گرفتند که به ادراکات حسی، تجربیات عینی، رفتارهای عملی و تعاملات فیزیکی با محیط مرتبط هستند. ساحت خیال شامل مؤلفه‌هایی است که به تصویرسازی، نمادپردازی، خلاقیت، شهود و درک معانی عمیق از طریق تمثیل و داستان مربوط می‌شود. ساحت عقل نیز مؤلفه‌های مرتبط با تعقل، استدلال، تفکر انتقادی، تشخیص خوب از بد و شناخت نظم جهان را در بر می‌گیرد.

برای اعتبارسنجی مؤلفه‌های استخراج‌شده در جدول ۲، از نظرات ۱۰ متخصص حوزه روانشناسی و روانشناسی دین با روش دلفی استفاده شد. شاخص روایی محتوایی (CVI) و نسبت روایی محتوایی (CVR) برای هر یک از مؤلفه‌های اهداف و پیامدهای تربیتی در سه ساحت حس، خیال و عقل محاسبه گردید. حداقل مقدار قابل قبول CVR بر اساس جدول لاوشه برای ۱۰ نفر، ۰/۶۲ و حداقل قابل قبول CVI با استفاده از معیار والتز و باسل، ۰/۷۹در نظر گرفته شد (۳۲،۳۳). نتایج در جدول ۳ ارائه شده است.

نتایج نشان می‌دهد که از مجموع ۴۸ مؤلفه بررسی‌شده، ۴۷ مؤلفه (۹/۹۷ درصد) دارای CVR بالاتر از ۰/۶۲ و CVI بالاتر از ۰/۷۹ هستند که بیانگر روایی محتوایی مطلوب این مؤلفه‌هاست. دامنه مقادیر CVR بین ۰/۶۰ تا ۰/۹۰ و دامنه مقادیر CVI بین ۰/۷ تا ۰/۹۵ متغیر بود. بالاترین مقادیر CVI مربوط به مؤلفه‌های «خداگونه شدن و قرب الهی» (۰/۹۵) و «تقوا و قرب الهی» (۰/۹۴) در ساحت خیال و بالاترین مقادیر CVR مربوط به مؤلفه‌های

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

جدول-۳. مقادیر نسبت روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوایی (CVI) مؤلفه‌های اهداف و پیامدهای تربیتی در سه ساحت وجودی

ساحت وجودی	مؤلفه‌ها	CVR	CVI
حس	**اهداف تربیت**		
	بلوغ عاطفی و تغییرات رفتاری مطلوب	۰/۸۰	۰/۸۵
	اعتماد به نفس و خودکنترل‌گری	۰/۹۰	۰/۹۲
	مهارت‌های اجتماعی و دوست‌یابی	۰/۸۰	۰/۸۴
	کنترل پرخاشگری و اجتماعی‌شدن	۰/۷۰	۰/۸۰
	تسلط بر محیط و توانایی مواجهه با آن	۰/۸۰	۰/۸۳
	رغبت اجتماعی و ایجاد روابط صحیح	۰/۷۰	۰/۸۱
	پیامدهای تربیت		
	رشد جسمی و عاطفی	۰/۸۰	۰/۸۴
	اعتماد به نفس و عزت نفس	۰/۹۰	۰/۹۳
	مسئولیت‌پذیری عملی	۰/۸۰	۰/۸۶
	تغییر رفتار محسوس	۰/۸۰	۰/۸۲
	ایجاد تعاملات مثبت انسانی	۰/۹۰	۰/۹۱
	مهارت و هویت اجتماعی شکل‌یافته	۰/۸۰	۰/۸۵
	سازگاری با محیط و کاهش رفتار بزهکارانه	۰/۷۰	۰/۸۰
	تسلط بر محیط و حل مسئله عملی	۰/۸۰	۰/۸۳
	سلامت جسمی و اعتدال‌گرایی	۰/۷۰	۰/۸۰
خیال	**اهداف تربیت**		
	خودشکوفایی و شکوفایی استعدادهای درونی	۰/۹۰	۰/۹۲
	خداگونه شدن انسان و قرب الهی	۰/۹۰	۰/۹۵
	تهذیب نفس و تزکیه درونی		۰/۸۶
	عاشق شدن و وحدت‌گرایی	۰/۷۰	۰/۷۹
	دستیابی به معرفت شهودی	۰/۷۰	۰/۸۰
	عبرت‌آموزی و آگاه‌سازی از طریق نمادها	۰/۶۰	۰/۷۰
	خوشبختی به عنوان حالتی از کمال معنوی	۰/۷۰	۰/۷۸
	الگوگیری از اسوه‌های معنوی	۰/۸۰	۰/۸۴
	پرورش ظرفیت‌های اکتسابی	۰/۷۰	۰/۸۰
	به‌کارگیری توانایی‌ها	۰/۷۰	۰/۷۹
	پیامدهای تربیت		
	تقوا و قرب الهی	۰/۹۰	۰/۹۴
	کسب فضایل اخلاقی به صورت ملکه درونی	۰/۸۰	۰/۸۷
	شکوفایی استعدادها و خلاقیت	۰/۸۰	۰/۸۵
	شناخت خود عمیق و خودشکوفایی	۰/۸۰	۰/۸۶
	اخلاق‌مداری و عفت درونی	۰/۸۰	۰/۸۳
	سعادتمندی و خوشبختی معنوی	۰/۷۰	۰/۸۲
	حیات حقیقی و رستگاری	۰/۸۰	۰/۸۵
	مدینه فاضله و انسان‌سازی آرمانی	۰/۷۰	۰/۸۰
عقل	**اهداف تربیت**		
	رسیدن به کمال مطلق و رستگاری	۰/۸۰	۰/۸۶
	سعادت دنیا و آخرت	۰/۸۰	۰/۸۵
	پرورش ذهن، اندیشه و تعقل	۰/۹۰	۰/۹۳
	کسب توانایی‌های ذهنی پیچیده	۰/۸۰	۰/۸۴
	شناخت نظم جهان و کسب دانش	۰/۸۰	۰/۸۵
	تربیت اخلاقی مبتنی بر شناخت فضایل	۰/۸۰	۰/۸۶
	پرورش عقل فعال و اندیشه‌ورزی	۰/۹۰	۰/۹۲
	رشد قوه تمییز و تشخیص خوب از بد	۰/۸۰	۰/۸۷
	هدف‌گذاری عقلانی و آینده‌نگری	۰/۷۰	۰/۸۱
	انسان‌سازی به عنوان یک پروژه عقلانی	۰/۷۰	۰/۸۰

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

پیامدهای تربیت		
شکوفایی عقل و خرد	۰/۹۰	۰/۹۳
تفکر صحیح و اندیشیدن درست	۰/۸۰	۰/۸۶
فهم نظم جهان و شناخت حقایق	۰/۸۰	۰/۸۵
عدالت‌محوری و حکیمانه رفتار کردن	۰/۸۰	۰/۸۴
پایبندی به اصول عقلی	۰/۷۰	۰/۸۰
تکامل جامعه در علم و اخلاق	۰/۸۰	۰/۸۳
ملکه شدن آموزش‌ها و صلابت علمی	۰/۷۰	۰/۸۰
خودشناسی عقلی و مسئولیت‌پذیری مبتنی بر شناخت	۰/۸۰	۰/۸۵

«پرورش ذهن، اندیشه و تعقل» (۰/۹۰) و «پرورش عقل فعال و اندیشه‌ورزی» (۰/۹۰) در ساحت عقل بود.

تنها مؤلفه «عبرت‌آموزی و آگاه‌سازی از طریق نمادها» در ساحت خیال با CVR = ۰/۶۰ و CVI = ۰/۷۰، اندکی پایین‌تر از حد استاندارد قرار داشت. این مؤلفه با توجه به اهمیت نظری آن در فرایند تربیت معنوی و نقش قوه خیال در انتقال مفاهیم از طریق نمادها و تمثیل‌ها، همچنین با عنایت به نزدیکی مقادیر آن به حد آستانه CVR = ۰/۶۰ در مقابل حداقل ۰/۶۲ و CVI = ۰/۷۰ در مقابل حداقل ۰/۷۹، پس از بررسی مجدد توسط متخصصان و مشورت با ایشان، در مدل نهایی حفظ گردید. سایر مؤلفه‌ها بدون نیاز به اصلاح، مورد تأیید کامل متخصصان قرار گرفتند.

بر اساس یافته‌های ارائه‌شده در جداول ۱ تا ۳ و با توجه به روابط معنادار میان ساحت‌های وجودی، اهداف و پیامدهای تربیتی، مدل مفهومی فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی در شکل ۱ ترسیم گردید. این مدل نشان‌دهنده مسیر دستیابی به انسان با تربیت معنوی از طریق سه ساحت حس، خیال و عقل است.

شکل-۱. مدل مفهومی پیشنهادی فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی باتاکید بر ابعاد وجودی انسان

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

بحث

یافته‌های پژوهش حاضر منجر به ارائه مدل فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی با تأکید بر سه ساحت وجودی حس، خیال و عقل گردید. این مدل نشان می‌دهد که تربیت معنوی فرایندی چندبعدی و هدفمند است که در آن اهداف تربیتی متناظر با هر یک از ساحت‌های سه‌گانه، از طریق تعامل و تأثیر متقابل این ساحت‌ها بر یکدیگر، زمینه‌های شکوفایی فطرت الهی انسان و دستیابی او به حیات طیبه را فراهم می‌آورند. در این بخش، نقش هر یک از این ساحت‌ها در تربیت معنوی تفسیر و تبیین می‌گردد.

تربیت معنوی در ساحت حس، به معنای پرورش توانایی درک حضور الهی در جهان مادی و استفاده از تجربیات حسی برای تعالی روح است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که اهداف این ساحت شامل بلوغ عاطفی، مهارت‌های اجتماعی، کنترل پرخاشگری و تسلط بر محیط است که پیامدهایی نظیر رشد جسمی و عاطفی، مسئولیت‌پذیری عملی و هویت اجتماعی شکل‌یافته را به دنبال دارد. از منظر تربیت معنوی، این مؤلفه‌ها صرفاً به معنای سازگاری اجتماعی یا سلامت روانی نیستند، بلکه مقدمه‌ای برای درک عمیق‌تر حضور خدا در طبیعت و شکرگزاری عملی از نعمت‌های الهی محسوب می‌شوند. چنانکه در قرآن کریم، توجه به نشانه‌های الهی در آفاق و انفس و شکرگزاری از نعمت‌ها از ارکان مهم تربیت دینی برشمرده شده است (۳۴). امام خمینی (ره) نیز بر این باور است که اگر در یک قلب تربیت شده علم وارد شود، عطرش عالم را می‌گیرد و این نشان می‌دهد که تربیت بدنی و عاطفی مقدمه‌ای برای تعالی معنوی است (۳۵). بهشتی و منطقی (۳۶) نیز تربیت جسمانی را در جهت شادابی روح و خصایص اخلاقی ضروری دانسته‌اند. آنچه در مدل حاضر برجسته است، تبیین این نکته است که پرورش ساحت حس در چارچوب تربیت معنوی، نه یک هدف مستقل، بلکه مسیری برای درک حضور الهی در جهان مادی و تجربه عبودیت در زندگی روزمره است.

ساحت خیال، نقشی بی‌بدیل در تربیت معنوی ایفا می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان داد که اهداف این ساحت شامل خودشکوفایی، قرب الهی، تهذیب نفس، معرفت شهودی و عبرت‌آموزی از طریق نمادهاست که پیامدهایی همچون تقوا، خلاقیت، اخلاق‌مداری و سعادت معنوی را به همراه دارند. قوه خیال در تربیت معنوی، پلی میان جهان محسوس و عالم معناست. این قوه به کودک امکان می‌دهد مفاهیم انتزاعی دینی را از طریق داستان، تمثیل و نماد درک کند و آن‌ها را درونی سازد. عطار (۳۷) در منطق‌الطیر با بهره‌گیری از نمادها و تمثیل‌ها، مخاطب را به سوی خودشناسی و معرفت شهودی رهنمون می‌سازد. ابن‌سینا (۳۸) نیز بر پرورش قوه متخیله از طریق موسیقی و شعر به عنوان منابع کسب معرفت تأکید دارد. کیانی‌فرد و سلیمان‌پورعمران (۲۸) در پژوهش خود، ساحت هنری و زیبایی‌شناختی را ناظر به رشد قوه خیال و پرورش عواطف معرفی کرده‌اند. در مدل حاضر، خیال نه به عنوان قوه‌ای سرگرم‌کننده، بلکه به عنوان ابزاری برای دریافت معانی عمیق معنوی و ایجاد ارتباط عاطفی با خدا و اولیاء الهی در نظر گرفته شده است. این نگاه با دیدگاه کیایی و همکاران (۳۹) در خصوص ساختار وجودی انسان در قرآن و نقش قوای ادراکی در تربیت همخوانی دارد.

ساحت عقل، راهبر و هدایت‌گر دو ساحت دیگر در مسیر تربیت معنوی است. یافته‌های پژوهش نشان داد که اهداف این ساحت شامل پرورش ذهن و تعقل، شناخت نظم جهان، تربیت اخلاقی مبتنی بر شناخت فضایل، رشد قوه تمییز و هدف‌گذاری عقلانی است که پیامدهایی نظیر شکوفایی عقل، تفکر صحیح، عدالت‌محوری و تکامل جامعه در علم و اخلاق را به دنبال دارند. از منظر تربیت معنوی، عقل نه تنها ابزاری برای شناخت جهان مادی، بلکه وسیله‌ای برای درک نظم الهی حاکم بر هستی و تشخیص خیر از شر است. خواجه نصیر طوسی (۴۰) بر غلبه قوه عاقله بر قوای دیگر به عنوان شرط دستیابی به عدالت و کمال تأکید دارد. فارابی و ملاصدرا پرورش عقل را زمینه‌ساز قرب الهی می‌دانند (۴۱). Kant (۴۲) نیز بر پرورش شخصیت اخلاقی از راه تشخیص و اجرای تکلیف تأکید دارد. در مدل حاضر، عقل به عنوان ناظر و هدایت‌گر ساحت‌های حس و خیال عمل می‌کند تا تجربیات حسی و تخیلات به انحراف کشیده نشوند و در مسیر تعالی معنوی قرار گیرند. این یافته با نظر خندان و همکاران (۴۳) که تربیت اسلامی را بر پرورش نیروی تعقل و منطق استوار می‌دانند، همسو است.

تعامل و تأثیر متقابل سه ساحت حس، خیال و عقل بر یکدیگر، یکی از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش است. تربیت معنوی زمانی به طور کامل محقق می‌شود که این سه ساحت به صورت متوازن و هماهنگ پرورش یابند. غفلت از هر یک از این ساحت‌ها، تربیت را از مسیر تعالی منحرف می‌کند. برای مثال، پرورش عقل بدون توجه به خیال، به خشکی فکری و بی‌ذوقی منجر می‌شود و پرورش خیال بدون هدایت عقل، به وهم و خرافه می‌انجامد. پرورش حس نیز بدون همراهی عقل و خیال، به لذت‌گرایی صرف و غفلت از معنا تبدیل می‌گردد. این نگاه جامع و تلفیقی، وجه تمایز مدل حاضر از پژوهش‌های پیشین است. بانکی‌پورفرد و ربانی اصفهانی (۴۴) در مقایسه فرزندپروری از دیدگاه روانشناسی و اسلام، به تلفیق این ابعاد نپرداخته‌اند. کیانی‌فرد و سلیمان‌پورعمران (۲۸) نیز اگرچه به ساحت‌های شش‌گانه توجه کرده‌اند، اما مدلی یکپارچه که تعامل این ساحت‌ها را در تربیت معنوی نشان دهد، ارائه ننموده‌اند.

نتایج اعتبارسنجی با روش دلفی نشان داد که از ۴۸ مؤلفه، ۴۷ مؤلفه (۹/۹۷ درصد) دارای CVR و CVI بالاتر از حد استاندارد بودند که بیانگر روایی محتوایی مطلوب مدل است. بالاترین مقادیر مربوط به مؤلفه‌های خداگونه شدن و قرب الهی: CVI = ۰/۹۵ و پرورش ذهن، اندیشه و تعقل CVR = ۰/۹۰ بود که نشان‌دهنده اهمیت این مفاهیم در دیدگاه متخصصان است. این یافته با هدف غایی تربیت اسلامی که همانا قرب الهی و کمال نهایی است، همخوانی دارد (۱،۴۵). مؤلفه عبرت‌آموزی و آگاه‌سازی از طریق نمادها با

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

وجود پایین‌ترین مقادیر، به دلیل اهمیت آن در انتقال مفاهیم معنوی به کودکان و نقش قوه خیال در این فرایند، در مدل حفظ گردید. این تصمیم با یافته‌های پژوهش‌هایی که بر اهمیت قصه‌گویی و تمثیل در تربیت دینی تأکید کرده‌اند، همسو است (۲۶).

مدل حاضر کاربردهای عملی متعددی در تربیت معنوی فرزندان دارد. نخست، برای والدین، این مدل چارچوبی فراهم می‌آورد تا بدانند تربیت معنوی صرفاً به آموزش مفاهیم دینی محدود نمی‌شود، بلکه باید به طور هم‌زمان به پرورش قوای حسی (از طریق تجربه‌گرایی معنوی در طبیعت، شکر عملی و عبادات بدنی با حضور قلب)، قوه خیال (از طریق قصه‌گویی از زندگی اولیاء، نمادپردازی عرفانی و هنر متعالی) و قوه عقل (از طریق پرسش‌گری، تفکر انتقادی در باورها و استدلال اخلاقی) توجه کنند. دوم، برای مشاوران و روانشناسان، این مدل می‌تواند مبنایی برای تدوین پروتکل‌های مداخله‌ای و برنامه‌های آموزش والدین با رویکرد تربیت معنوی قرار گیرد. سوم، برای نظام آموزشی، نتایج پژوهش می‌تواند در تدوین برنامه‌های درسی مبتنی بر ساحت‌های سه‌گانه و در راستای تحقق اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش که بر تربیت تمام‌ساحتی و حیات طیبه تأکید دارد، یاری‌رسان باشد (۲۸).

پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی مواجه بوده است. نخست، محدودیت در دسترسی به تمامی منابع مرتبط، به ویژه منابع جدیدتر در حوزه تلفیق روانشناسی و معنویت. دوم، اتکا بر مطالعات کیفی و تحلیل محتوا که ممکن است تا حدودی متأثر از تفسیرهای پژوهشگر باشد، هرچند برای افزایش پایایی از روش بازکداری با شاخص کاپای کوهن (۰/۸۴) استفاده شد. سوم، محدودیت تعداد متخصصان در پنل دلفی (۱۰ نفر) که هرچند بر اساس معیارهای روش دلفی قابل قبول است، اما پنل‌های بزرگ‌تر می‌توانستند اعتبار بیشتری به نتایج ببخشند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیشنهاد می‌شود مطالعات آتی به اعتباریابی کمی مدل ارائه شده در نمونه‌های بزرگ‌تر و جوامع مختلف بپردازند. همچنین تدوین پروتکل مداخله مبتنی بر این مدل و اجرای کارآزمایی بالینی برای بررسی اثربخشی آن در ارتقای سلامت معنوی کودکان و نوجوانان می‌تواند گام بعدی پژوهش‌های کاربردی در این حوزه باشد. بررسی تطبیقی این مدل در فرهنگ‌های مختلف و نیز در گروه‌های خاص (کودکان با نیازهای ویژه، خانواده‌های تک‌والد و ...) از دیگر زمینه‌های پژوهش آتی است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ارائه مدل فرزندپروری مبتنی بر تربیت معنوی با تأکید بر ساحت‌های وجودی حس، خیال و عقل انجام شد. یافته‌های حاصل از تحلیل منابع پنج‌گانه روانشناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه، ادبیات عرفان و متون اسلامی و اعتبارسنجی آن توسط متخصصان، منجر به ارائه مدلی جامع گردید که در آن اهداف و پیامدهای تربیتی متناظر با هر یک از سه ساحت وجودی تبیین شده است.

در این مدل، ساحت حس با اهدافی همچون بلوغ عاطفی، مهارت‌های اجتماعی، کنترل پرخاشگری و تسلط بر محیط، زمینه‌ساز پیامدهایی نظیر رشد جسمی و عاطفی، مسئولیت‌پذیری عملی و هویت اجتماعی می‌گردد. این مؤلفه‌ها در چارچوب تربیت معنوی، نه به عنوان اهداف مستقل، بلکه به مثابه مسیری برای درک حضور الهی در جهان مادی و تجربه عبودیت در زندگی روزمره تفسیر می‌شوند. ساحت خیال با اهدافی چون خودشکوفایی، قرب الهی، تهذیب نفس و معرفت شهودی، به پیامدهایی مانند تقوا، خلاقیت، اخلاق‌مداری و سعادت معنوی منجر می‌شود. این ساحت به عنوان پلی میان عالم محسوس و عالم معنا، نقش اساسی در درک مفاهیم عمیق دینی از طریق نمادها، تمثیل‌ها و داستان‌های معنوی ایفا می‌کند. ساحت عقل نیز با اهداف پرورش ذهن و تعقل، شناخت نظم جهان، تشخیص خوب از بد و هدف‌گذاری عقلانی، پیامدهایی چون شکوفایی عقل، تفکر صحیح، عدالت‌محوری و تکامل جامعه را به دنبال دارد. این ساحت به عنوان راهبر و هدایت‌گر دو ساحت دیگر عمل کرده و جهت‌گیری صحیح تربیت معنوی را تضمین می‌کند.

تعامل و تأثیر متقابل این سه ساحت بر یکدیگر، وجه تمایز مدل حاضر از پژوهش‌های پیشین است. تربیت معنوی زمانی به طور کامل محقق می‌شود که پرورش متوازن و هماهنگ هر سه ساحت مورد توجه قرار گیرد. غفلت از هر یک از این ساحت‌ها، مسیر تعالی را با اختلال مواجه می‌سازد و از دستیابی به غایت نهایی یعنی «انسان با تربیت معنوی» جلوگیری می‌کند. نتایج اعتبارسنجی با روش دلفی، روایی محتوایی بالای مدل را تأیید نمود و نشان داد که مؤلفه‌های «خداگونه شدن و قرب الهی» و «پرورش ذهن، اندیشه و تعقل» از بالاترین اولویت در دیدگاه متخصصان برخوردارند.

مدل ارائه شده می‌تواند به عنوان چارچوبی نظری و عملی برای والدین، مشاوران، مربیان و برنامه‌ریزان آموزشی مورد استفاده قرار گیرد. این مدل به والدین کمک می‌کند تا با آگاهی از ابعاد وجودی فرزند، روش‌های تربیتی متناسب با هر ساحت را به کار گیرند. برای مشاوران و روانشناسان، مبنایی برای تدوین پروتکل‌های مداخله‌ای و برنامه‌های آموزش والدین با رویکرد تربیت معنوی فراهم می‌آورد. برای نظام آموزشی نیز می‌تواند در تدوین برنامه‌های درسی مبتنی بر ساحت‌های سه‌گانه و در راستای تحقق اهداف سند تحول بنیادین که بر تربیت تمام‌ساحتی و حیات طیبه تأکید دارد، راهگشا باشد. بدین ترتیب، مدل ارائه‌شده گامی مؤثر در جهت تلفیق دانش بومی و منابع اسلامی با یافته‌های علوم انسانی برای نیل به تربیت نسلی متعالی و دارای سلامت معنوی محسوب می‌شود.

تضاد منافع: نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافعی در مطالعه حاضر وجود ندارد.

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

منابع

1. Mesbah Yazdi MT. Religious education in contemporary Islamic society. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute; 2009.
2. Alimzadeh Nouri M. The strategy of moral education in the Holy Quran. Qom: Institute of Islamic Sciences and Culture; 2017.
3. Bagheri K. A new look at Islamic education. 31st ed. Tehran: Madreseh Publications; 2013.
4. Khosrowpanah AH, Mirzaei R. The quiddity of anthropology. Journal of Religious Anthropology. 2010;7(24):35-63.
5. Koenig HG, King DE, Carson VB. Handbook of religion and health. 2nd ed. New York: Oxford University Press; 2012.
6. Vasconcelos AF. Spiritual intelligence: a theoretical synthesis and work-life potential linkages. International Journal of Organizational Analysis, 2020.
7. Hosseinizadeh SA. Raising children (Educational conduct of the Prophet (PBUH) and the Ahl al-Bayt (AS)). 11th ed. Qom: Research Institute of Hawzah and University; 2012.
8. Davoudi M, Hosseinizadeh SA. Educational conduct of the Prophet (PBUH) and the Ahl al-Bayt (AS). Qom: Research Institute of Hawzah and University; 2010.
9. Brooks JB. The process of parenting. 9th ed. New York: McGraw-Hill; 2013.
10. Baumrind D. The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. Journal of Early Adolescence. 1991;11(1):56-95.
11. Bagheri K. Metaphysical foundations of Islamic thought as a basis for the development of psychological theories. Journal of Daneshvar Behavior. 2004;11(7):25-40.
12. Rathi R. The fourfold parenting: examining parenting styles according to Baumrind's theory. Iran Child Psychology Website; 2023.
13. American Psychological Association. Parenting guide. Washington, DC: APA Publications; 2020.
14. Bourdieu P. The forms of capital. In: Richardson J, editor. Handbook of theory and research for the sociology of education. New York: Greenwood Press; 1986. pp. 241-58.
15. Wikipedia. Parenting. Wikipedia, The Free Encyclopedia; 2025.
16. Giddens A. Sociology. 6th ed. Cambridge: Polity Press; 2009.
17. Qanadzadegan H. Parenting styles in Islam. Yudatviz Website; 2023.
18. Imam Sajjad (AS). Al-Sahifa al-Sajjadiyya. Supplication 25.
19. Imam Sadiq (AS). Quoted in Qanadzadegan. 2023.
20. Locke J. Some thoughts concerning education. London: A. and J. Churchill; 1693.
21. Rousseau JJ. Émile, or on education. Paris; 1762.
22. Farabi A. Ara' ahl al-madina al-fadila. Beirut: Dar al-Mashreq; 1985.
23. Mulla Sadra S. Al-hikma al-muta'aliya fi al-asfar al-'aqliyya al-arba'a. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-'Arabi; 1981.
24. Onsor al-Ma'ali K. Qabus-nameh. Tehran: Elmi va Farhangi Publications; 1994. Original work published; 472 AH.
25. Saadi M. Golestan. Tehran: Kharazmi Publications; 2001. Original work published; 656 AH.
26. Amiri Pebdeni K, Hosseinkhani H, Hosseinizadeh SA. Stages of moral education of the child with emphasis on Islamic sources. Islam and Educational Research. 2021;13(2):89-110.
27. Shirvani Shiri A, Heidari F. Explaining the components of Alavi lifestyle and its educational applications. Scientific-Research Quarterly of Razavi Culture. 2022;10(37):145-72.
28. Kianifard F, Soleymanpour Omran M. Spiritual education of children according to educational domains. The Second National Conference on Psychology and Educational Sciences; Bojnord; 2023.
29. Boyatzis CJ, Dollahite DC, Marks LD. The family as a context for religious and spiritual development in children and youth. In: The Sage handbook of child development. Thousand Oaks: Sage Publications; 2018. pp. 423-41.
30. Hardy SA, White JA, Zhang Z, Ruchty J. Parenting and the transmission of religiousness: A meta-analysis. Psychol Relig Spiritual. 2019;11(3): 215-28.
31. Berg BL, Henson H. Qualitative content analysis: concepts and methods. Tehran: Tehran University Press; 2000.
32. Lawshe CH. A quantitative approach to content validity. Personnel Psychology. 1975;28(4):563-75.
33. Waltz CF, Bausell RB. Nursing research: design statistics and computer analysis. Philadelphia: FA Davis; 1981.
34. The Holy Quran. Surah Luqman, Verses 13-19.
35. Khomeini SR. Sahifeh-ye Noor. Vol. 18. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works; 1982.
36. Beheshti S, Manteghi M. The goals of physical education in Islam. Scientific-Research Quarterly of Islamic Education. 2011;6(12):105-28.
37. Attar FM. Manteq al-Tayr. Tehran: Sokhan Publications; 2015.
38. Ibn Sina H. Treatises on music. Tehran: Elmi va Farhangi Publications; 2006.
39. Kiyaei Z, Bagheri F, Abolma'ali Al-Hosseini K. The existential structure of human being in the Quran and its application in educational domains based on the Fundamental Reform Document of Education. Scientific-Research Quarterly of Islamic Education. 2022;17(42):125-52.
40. Tusi KN. Akhlaq-e Naseri. Tehran: Kharazmi Publications; 1981.
41. Zibakalam Mofrad F, Heidari F. The goals of intellectual education from Farabi's perspective. Scientific-Research Quarterly of New Educational Thoughts. 2008;4(3):125-48.
42. Kant I. On education. Translated by Haddad Adel G. Tehran: Hermes Publications; 2020.
43. Khandan MA, Bastani S, Faramarzi Moghadam

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]

M, Fazel F. Comparison of parenting styles from the perspective of educational psychology and Quranic verses and traditions with a focus on providing solutions for children's religious education. The First International and Second National Conference on Psychology and Religion; Mashhad; 2023.

44. Bankipourfard AH, Rabbani Isfahani H. A comparative study of education and parenting from the perspective of psychology and Islam. Studies in Applied Ethics. 2015;5(1).

45. Delshad Tehrani M. A journey in Islamic education. Tehran: Darya Publications; 1997.

[Downloaded from spiritual-health.ir on 2026-11-23]

[DOI: 10.30491/JSH.4.4.786]